

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Voor macht en winst. Koopmansgilden en collectieve actie in pre-industrieel Europa, een overzicht

Puttevils, Jeroen

Citation

Puttevils, J. (2010). Voor macht en winst. Koopmansgilden en collectieve actie in pre-industrieel Europa, een overzicht. *Leidschrift : Eendracht Maakt Macht. De Rol Van Instituties Voor Collectieve Actie In De Vroegmoderne Samenleving*, 25(September), 97-114. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/73206>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/73206>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Leidschrift

Historisch Tijdschrift

Artikel/Article: *Voor macht en winst. Koopmansgilden en collectieve actie in pre-industrieel Europa, een overzicht*

Auteur/Author: *Jeroen Puttevils*

Verschenen in/Appeared in: *Leidschrift*, 25.2 (Leiden 2010) 97-113

© 2010 Stichting Leidschrift, Leiden, The Netherlands

ISSN 2210-5298

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the editorial board.

Leidschrift is een zelfstandig wetenschappelijk historisch tijdschrift, verbonden aan het Instituut voor geschiedenis van de Universiteit Leiden. *Leidschrift* verschijnt drie maal per jaar in de vorm van een themanummer en biedt hiermee al ruim twintig jaar een podium voor levendige historiografische discussie.

Artikelen ouder dan 2 jaar zijn te downloaden van www.leidschrift.nl. Losse nummers kunnen per e-mail besteld worden. Het is ook mogelijk een jaarabonnement op *Leidschrift* te nemen. Zie www.leidschrift.nl voor meer informatie.

Leidschrift is an independent academic journal dealing with current historical debates and is linked to the Institute for History of Leiden University. *Leidschrift* appears tri-annually and each edition deals with a specific theme.

Articles older than two years can be downloaded from www.leidschrift.nl. Copies can be order by e-mail. It is also possible to order an yearly subscription. For more information visit www.leidschrift.nl.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts*.

Secretariaat/ Secretariat:

Doelensteeg 16
2311 VL Leiden
The Netherlands
071-5277205
redactie@leidschrift.nl
www.leidschrift.nl

Comité van aanbeveling/ Board of recommendation:

Dr. J. Augusteijn
Prof. dr. W.P. Blockmans
Prof. dr. H.W. van den Doel
Prof. dr. L. de Ligt
Prof. dr. L.A.C.J. Lucassen
Prof. dr. H. te Velde

Voor macht en winst. Koopmansgilden en collectieve actie in pre-industrieel Europa, een overzicht

*Jeroen Puttevils**

Koopmansgilden worden de laatste jaren vaak opgevoerd als een voorbeeld voor het belang van sociale netwerken en sociaal kapitaal voor de economie. Economen en adviseurs van ondermeer de Wereldbank verwijzen naar koopmansgilden wanneer ze pleiten voor investering in sociaal kapitaal en netwerken met als doel de economische transitie in de voormalige Sovjet-Unie te versnellen en de kloof te dichten tussen het rijke Westen en de Derde Wereldlanden. Koopmansgilden zouden in het verleden sociaal kapitaal gegenereerd hebben en brachten zo de economische groei in een hogere versnelling.¹ Dit artikel biedt een kritisch historiografisch overzicht van de recente historische en economische interesse in de functies van koopmansgilden.

Koopmansgilden kunnen gedefinieerd worden als verenigingen van kooplieden actief in langeafstandshandel. Koopliedengilden beantwoorden aan de inclusieve definitie van instituties voor corporatieve collectieve actie. Het gaat om exclusieve instituties die aan zelfbestuur deden, waarbij het lidmaatschap afhankelijk was van bepaalde criteria, en die een zekere graad van institutionalisering kenden in de vorm van regels om aan collectieve actie te kunnen doen.² Tot dit doel hadden deze organisaties een structuur die hen in staat stelde om beslissingen en regels af te sluiten, om deze regels

* Aspirant F.W.O. Vlaanderen. Centrum voor Stadsgeschiedenis, Universiteit Antwerpen. Dit artikel kwam tot stand dankzij de steun van het NWO-project 'Data infrastructure for the study of guilds and other forms of corporate collective action in pre-industrial times' geleid door Tine De Moor (Universiteit Utrecht).

¹ R. Dessí and S. Ogilvie, 'Social Capital and Collusion: The Case of Merchant Guilds' in: *Cambridge working papers in economics* (Cambridge 2004) 2.

² T. De Moor, 'The Silent Revolution: A New Perspective on the Emergence of Commons, Guilds, and Other Forms of Corporate Collective Action in Western Europe,' in: J. Lucassen, T. De Moor en J.L. van Zanden ed., *The Return of the Guilds* International Review of Social History Supplements 16 (2009) 179-212; J. L. Van Zanden, *The Long Road to the Industrial Revolution: The European Economy in a Global Perspective, 1000-1800*, M. Prak and J. L. Van Zanden ed., *Global Economic History Series* vol. 1 (Leiden 2009) 50-57.

af te dwingen en om overtredingen te bestraffen. Tevens probeerde de gilde conflicten tussen haar leden te beslechten.³ Deze corporaties oefenden bijgevolg functies uit die tegenwoordig tot het takenpakket van individuele firma's en de overheid behoren. Onderzoekers argumenteren dat de ondernemingen van individuele kooplieden te klein waren om deze functies binnen de onderneming te regelen en dat de overheid te zwak, te weinig gecentraliseerd en te weinig betrokken was in de economie om al de functies van koopliedenorganisaties uit te oefenen.⁴ Dit probleem werd opgelost door de onderlinge samenwerking tussen individuele kooplieden in de vorm van de koopmansgilde. Chronologische analyses van koopliedengilden op de lange termijn tonen dat deze gilden ontstonden als lobbyisten en beschermers van kooplieden in een klimaat van onvoldoende rechtszekerheid en een onvoldoende ontwikkelde markt [ruwweg rond het jaar 1000]. De organisatie had niet alleen deze economische functies waar de literatuur zich veelal op richt maar oefende ook belangrijke sociale en religieuze functies uit. Koopmansgilden zouden ontstaan zijn om meer rechtszekerheid te bekomen voor kooplieden en de imperfecte marktmechanismen te verhelpen. Men gaat ervan uit dat wanneer de staatsvorming zich voldoende doorgezet had, rechtszekerheid gegarandeerd was en de markt goed functioneerde, deze gilden hun economische functies zouden verliezen, maar voort zouden blijven bestaan omwille van hun sociale en culturele functies.⁵

³ Koopmansgilden zijn vaak moeilijk te onderscheiden van wat men in de literatuur omschrijft als koopliedennetwerken of coalities. Deze netwerken kunnen omschreven worden als een minder gestructureerde vorm van samenwerking tussen kooplieden, als een gemeenschap van kooplieden die onderlinge relaties onderhielden maar dit zonder een formele organisatiestructuur of formeel systeem van interne orde. Zie: A. Greif, *Institutions and the Path to the Modern Economy: Lessons from Medieval Trade* (New York 2006).

⁴ M. Kohn, 'Merchant associations in pre-industrial Europe' (2003) <http://www.dartmouth.edu/~mkohn/Papers/16.%20Associations.pdf> (juni 2010) Niet gepubliceerde *working paper*.

⁵ Ibidem; O. Gelderblom and R. Grafe, 'The rise, persistence and decline of merchant guilds. Re-thinking the comparative study of commercial institutions in pre-modern Europe' in: *Journal of Interdisciplinary History* 40.4 (2010) 477-511. Voor een overzicht van de impact van staatsvorming op de economische ontwikkeling zie S. R. Epstein, *Freedom and Growth: The Rise of States and Markets in Europe, 1300-1750* (Londen 2001).

Deze visie op koopliedengilden is enigszins teleologisch te noemen. Zelfs binnen ontwikkelde economieën waar het staatsvormingsproces zich volledig doorgezet had, bleef er ruimte bestaan voor organisaties van kooplieden en ondernemers die aan collectieve actie deden. Denk dan bijvoorbeeld aan Kamers van Koophandel, organisaties van handelaars en ondernemers die overal in het achttiende en negentiende-eeuwse Europa opdoken en vandaag nog actief zijn. Of ze nu opgericht werden door ondernemers zelf of ingericht werden door de overheid, Kamers van Koophandel oefen[d]en dezelfde functies uit als de koopmansgilden: ze ijveren voor een vrij ondernemersklimaat, adviseren de overheid en doen aan arbitrage tussen bedrijven.⁶ In landen als Spanje is de lijn tussen koopmansgilden en Kamers van Koophandel zelfs direct te trekken.⁷ Deze kanttekening toont meteen dat men voorzichtig moet zijn voor een al te rechtlijnige kijk op koopmansgilden, hun functies en het tijdspad van hun opkomst en vermeende verval.

Historiografisch debat

Het huidige debat rond koopmansgilden wordt gevoerd door zowel economen als historici, waarbij de aanpak van beiden zijn sterke en zwakke kanten heeft. Dit debat gaat grotendeels over de functies die de gilden al dan niet zouden hebben uitgeoefend en wat de effecten daarvan waren op de pre-industriële economie.

Er is een rijke historische literatuur over de koopmansgilden die in Europa actief waren tussen het jaar 1000 en 1800, met talloze studies over individuele organisaties in de talrijke Europese handelscentra.⁸ Historici

⁶ G. Devos and I. Van Damme, *In de ban van Mercurius: Twee eeuwen Kamer van Koophandel en nijverheid van Antwerpen-Waasland, 1802-2002* (Tielt 2002); P. Lenders, 'De Kamers van Koophandel in de Zuidelijke Nederlanden tijdens het Ancien Régime' in: *Tussen beleid en belang: Geschiedenis van de Kamers van Koophandel in België (17de - 20ste Eeuw), Dossier bij de gelijknamige tentoonstelling in Het Algemeen Rijksarchief te Brussel van 6 september tot 7 oktober 1995*, C. Vancoppenolle ed. (Brussel 1995).

⁷ R. S. Smith, *The Spanish guild merchant: A history of the consulado, 1250-1700* (Durham 1940); R. L. Woodward, Jr., 'Merchant guilds (consulados de comercio) in the Spanish world', *History Compass* 5.5 (2007) 1576-1584.

⁸ Goede bijdragen over koopmansgilden met referenties naar verdere literatuur zijn voor de Nederlanden: O. Gelderblom, 'The decline of fairs and merchant guilds in

hebben in deze studies een bijzonder oog voor detail en voor de [lokale] context waarbinnen deze organisaties opereerden. Dit bemoeilijkt echter een pan-Europese vergelijking. Er waren aanzienlijke verschillen tussen de koopmansgilden onderling enerzijds en de karakteristieken van de plaatsen waarin ze werkzaam waren anderzijds. Gezien deze grote diversiteit is het bijzonder moeilijk om tot criteria ter vergelijking te komen.

Economen passen modellen uit de micro-economie en speltheorie⁹ toe op instituties zoals jaarmarkten, contractvormen, handelsnetwerken en koopmansgilden die de efficiëntie van handel in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd verhoogd zouden hebben. Deze analyse maakt abstractie van de individualiteit van de koopmansgilden mogelijk en richt zich op de functies die zij uitvoerden, waardoor vergelijking via het vormen van een model wel tot de opties behoort. Precies deze modelmatige aanpak is ook de inherente zwakte van de economische benadering. Doordat men in deze modellen aangewezen is op relatief moeilijk empirisch te onderbouwen veronderstellingen, dienen de onderzoekers zich te beperken tot één institutie, bijvoorbeeld koopmansgilden, en tot één functie van deze institutie, bijvoorbeeld bescherming van de leden van de gilde. Door deze

the Low Countries, 1250-1650', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* (2004) 199-238; Gelderblom en Grafe, 'The rise, persistence and decline of merchant guilds'. Voor Spanje: Smith, *The Spanish guild merchant*; Woodward, 'Merchant guilds in the Spanish world'; Gelderblom and Grafe, 'The rise, persistence and decline of merchant guilds'. Voor Italië: M. Fusaro, 'Gli uomini d'affari Stranieri in Italia' in: F. Franceschi, R. A. Goldthwaite en R. C. Mueller ed., *Commercio e cultura mercantile. Il rinascimento Italiano e l'Europa* (Vicenza 2007) 369-395; G. Petti Balbi, 'Le nazioni Italiane all'estero' in: F. Franceschi, R. A. Goldthwaite en R. C. Mueller ed., *Commercio e cultura mercantile. Il rinascimento Italiano e l'Europa* (Vicenza 2007) 397-424; P. Racine, 'Associations de marchands et associations de métiers en Italie de 600 a 1200' in: B. Schwineköper ed., *Gilden Und Zünfte: Kaufmännische und gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter, Vorträge und Forschungen* (Sigmaringen 1985) 127-149. Voor Duitsland: B. Schwineköper, ed., *Gilden und Zünfte: Kaufmännische und gewerbliche Genossenschaften im frühen und hohen Mittelalter* (Sigmaringen 1985). Voor Groot-Brittannië: Ch. Gross, *The guild merchant: A contribution to British municipal history* (Oxford 1964). Voor Frankrijk: A. D. Kessler, *A revolution in commerce* (New Haven 2007).

⁹ Speltheorie is een tak uit de wiskunde die vaak gehanteerd wordt in economisch onderzoek. Het nemen van beslissingen en de strategische interactie tussen 'spelers' in het economische spel staat hierbij centraal. Hiervoor worden wiskundige modellen ingezet waarmee men de beslissingen van spelers probeert te begrijpen.

methodologische restricties zijn deze modellen veel minder geschikt om met de historische complexiteit van verschillende instituties met diverse functies, die door kooplieden op een verschillende manier gebruikt werden, om te gaan. Iets wat beter tot zijn recht komt in de studies van historici.

Uiteindelijk was de koopmansgilde slechts één van meerdere, vaak complementaire opties om bepaalde problemen in langeafstandshandel op te lossen. Kooplieden gebruikten combinaties van instituties om één probleem op te lossen en losten met elk van deze instituties ook meerdere andere problemen op die handelaars ondervonden.¹⁰ Dit probleemgerichte perspectief op koopmansgilden en instituties in het algemeen is analytisch sterk, maar enigszins reductionistisch. Instituties bestonden vaak al voor ze als een oplossing voor een probleem ingezet werden en het is zeer de vraag of instituties en hun effecten wel altijd even voorspelbaar zijn. Bovendien worden steeds de oplossingen die deze gilden boden voor economische problemen centraal gesteld, terwijl hun sociale en culturele dimensies als perifeer en instrumenteel voor hun economische functies beschouwd worden.

Gelderblom en Grafe voeren drie types oplossingen aan voor de belangrijkste problemen waarmee pre-industriële handelaars mee geconfronteerd werden, namelijk bescherming voor zichzelf en hun waren en het afdwingen van gemaakte afspraken rond handelstransacties. Ten eerste konden handelaars individuele oplossingen bedenken of alle risico's op zich nemen. Zij konden bijvoorbeeld hun schepen bewapenen met huurlingen. Doch de kosten voor bescherming waren meestal te hoog om door individuele kooplieden gedragen te worden. Een tweede manier bestond er in de krachten te bundelen met hun collega's, tot collectieve actie over te gaan en kosten te delen en zo te genieten van de vruchten die deze samenwerking hen opleverde. In de literatuur worden die vruchten van samenwerking omschreven als 'club goods'.¹¹ Ten laatste kon men steunen op een derde partij, meestal een overheid, die oplossingen aanbood rond veiligheid en het afdwingen van contracten. Dit laatste was mogelijk via

¹⁰ Gelderblom en Grafe, 'The rise, persistence and decline of merchant guilds', 477-480.

¹¹ E. Lindberg, 'Club goods and inefficient institutions: why Danzig and Lübeck failed in the early modern period', *Economic History Review*, 62.3 (2009) 604-628.

politieke participatie van kooplieden, wat kon uitmonden in totale politieke controle door handelaars, zoals in de maritieme republiek Venetië.¹²

Twee invloedrijke publicaties, beide door economen, hebben de recente historiografie rond koopmansgilden vormgegeven. Volgens Avner Greif, Paul Milgrom en Barry Weingast zorgden koopmansgilden ervoor dat vorsten en overheden konden voorzien in de veiligheid van buitenlandse handelaars en droegen zij zo bij tot de groeiende handel in de laatmiddeleeuwse periode.¹³ Handelaars deden een handelscentrum niet aan vooraleer ze zeker waren van hun eigen veiligheid en die van hun goederen. De vorst en/of de lokale overheid van een potentieel handelscentrum moest eerst de garantie van veiligheid kunnen bieden. Individuele handelaars die de rangen sloten en een organisatie vormden, konden de vorsten en overheden die niet geneigd waren in die bescherming te voorzien en zelf de bezittingen van kooplieden te confisqueren, gezamenlijk boycotten. Door weg te blijven uit de steden en regio's onder controle van die overheid liepen deze de lucratieve effecten van de handel mis. Hierdoor konden vorsten en overheden geloofwaardig maken dat ze de bescherming van handelaars ernstig namen waardoor handelaars wel naar de stad kwamen.

Volgens Greif, Milgrom en Weingast zorgden deze relaties tussen overheden en koopmansgilden zo voor veiligheid voor handelaars wat een cumulatief proces van economische groei in gang zette. Koopmansgilden vormden groepen van handelaars met gedeelde waarden en normen, die informatie uitwisselden met elkaar, overtreders van handelsregels konden straffen en indien nodig collectieve actie konden ondernemen. Doordat deze gilden economische groei veroorzaakten, kwamen ze de hele samenleving ten goede, argumenteren Greif, Milgrom en Weingast.¹⁴

Oliver Volckart en Antje Mangels beschrijven in hun werk een grotendeels complementaire visie.¹⁵ In tegenstelling tot de laatmiddeleeuwse koopmansgilden die volgens deze auteurs functioneerden als kartels en de

¹² Gelderblom en Grafe, 'The rise, persistence and decline of merchant guilds', 487-488.

¹³ A. Greif, P. Milgrom en B.R. Weingast, 'Coordination, commitment, and enforcement: The case of the merchant guild', *Journal of political economy* 102.4 (1994) 745-776.

¹⁴ Dessí en Ogilvie, 'Social capital and collusion', 2-5.

¹⁵ O. Volckart en A. Mangels, 'Are the roots of the modern *lex mercatoria* really medieval?', *Southern economic journal* 65 3 (1999) 427-450.

samenleving schaadden, zorgden de vroegere koopmansgilden van de tiende en elfde eeuw voor de bescherming van kooplieden, doordat zij samen reisden en elkaar onderling hulp verleenden in tijden van nood.¹⁶ Daarbij lagen koopmansgilden aan de basis van het handelsrecht, de zogenaamde *lex mercatoria*, en dwongen deze rechtsregels af waardoor krediet- en handelstransacties op grote schaal mogelijk werden. Deze koopmansgilden waren gemeenschappen van vertrouwen en lagen aan de basis van de opkomst van de handel in het Europa van de elfde en twaalfde eeuw.

Volgens deze twee theorieën waarbij de eerste zich richt op de relaties tussen kooplieden en overheden en de andere focust op relaties tussen handelaars, lossen koopmansgilden problemen rond veiligheid en het afsluiten van transacties op, welke Greif omschreef als ‘fundamental problems of exchange’.¹⁷ De positieve effecten van deze oplossingen door koopmansgilden en het sociaal kapitaal dat zij produceerden, kwamen niet alleen hun leden, maar de hele samenleving ten goede. Het is deze optimistische visie op koopmansgilden die opgepikt werd door ontwikkelingseconomen.

Een pessimistische visie en bijtende kritiek werd geleverd door Sheilagh Ogilvie en Roberta Dessí.¹⁸ Zij zien eerder een negatief verband tussen de effecten van koopmansgilden en de globale samenleving en economie: het sociaal kapitaal dat door de intense relaties tussen de leden van de gilde gevormd werd, was niet ‘sociaal’ in de zin dat de voordelen beperkt bleven tot de leden van de gilden en dat niet-leden en tevens de economie door de nadelen getroffen werden. Ogilvie en Dessí omschrijven dit als de ‘dark side of social capital’.¹⁹ Dit moet echter gerelativeerd worden. De nadelige effecten van gilden voor niet-leden en de samenleving in zijn geheel werden immers bepaald door het inclusieve of exclusieve karakter van de gilde, wat sterk varieerde tussen gilden.

¹⁶ A. Greif, P. Milgrom, en B.R. Weingast, ‘Coordination, commitment, and enforcement: The case of the merchant guild’.

¹⁷ A. Greif, ‘The fundamental problem of exchange: A research agenda in historical institutional analysis’, *European Review of Economic History* 4:3 (2000) 251-284.

¹⁸ Dessí en Ogilvie, ‘Social Capital and Collusion’; Roberta Dessí en Salvatore Piccolo, ‘Two is a company, n is a crowd? Merchant guilds and social capital’, (2009) <http://www.cepr.org/pubs/new-dps/dplist.asp?dpno=7374> (juni 2010).

¹⁹ Dessí en Ogilvie, ‘Social Capital and Collusion’, 4.

Typologie en chronologie van koopmansgilden als institutie

Voor er over de verschillende functies van koopmansgilden kan worden gesproken, moet de ruwe chronologie en typologie van koopmansgilden geschetst worden, waarover eveneens geen overeenstemming bestaat.²⁰ De diversiteit aan vormen van koopmansgilden valt op te delen in twee categorieën: koopmansgilden gevormd door handelaars in hun thuisstad en organisaties van kooplieden in ‘den vreemde’.

Voor de achtste eeuw na Chr. opereerden de handelaars die actief waren in de ingekrompen en geatomiseerde economie van Europa hoofdzakelijk op individuele basis, zonder samen te werken met hun collega's.²¹ Vanaf de tiende en elfde eeuw begonnen deze handelaars formele associaties te vormen voor bescherming en het afhandelen van transacties. Deze gilden kwamen niet exclusief voor bij kooplieden. Reeds in de achtste eeuw kwamen mensen samen in verenigingen om contacten te leggen en om wederzijdse hulp te verlenen, vaak gepaard gaand met het zweren van een eed. Aanvankelijk probeerden deze broederschappen van handelaars ofwel de lokale markt te controleren [zoals in Engeland] of reisden de leden gezamenlijk om samen sterker te staan [zoals in continentaal Europa].²² In deze vroege gilden was het lidmaatschap erg divers. Later werden deze gilden exclusiever en werd het lidmaatschap strikter gedefinieerd in termen van een commerciële identiteit, de handel in bepaalde producten of specifieke handelsrichtingen. De leden stemden op regelmatige basis voor nieuwe bestuurders, die op hun beurt gecontroleerd werden door een eveneens verkozen raad. Deze instituties hadden dus een formele organisatie en structuur. De meer lokale koopmansgilden hadden

²⁰ Deze chronologie steunt op die van Gelderblom en Grafe: Gelderblom en Grafe, ‘The rise, persistence and decline of merchant guilds’, 481-486.

²¹ Er wordt gedebatteerd over een mogelijke continuïteit tussen Romeinse *collegia* en de koopmans- en ambachtsgilden die in de hoge middeleeuwen opkwamen. P. Racine, ‘Associations de Marchands et associations de métiers’, 127-149; Dessí en Ogilvie, ‘Social Capital and Collusion’, 6-7; De Moor, ‘The Silent Revolution’, 188-189. Zie voor continuïteiten tussen de laat-Romeinse en de vroegmiddeleeuwse periode: Ch. Wickham, *Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400-800* (Oxford 2006); idem, *The inheritance of Rome: A history of Europe from 400 to 1000* (Londen 2009).

²² Kohn, ‘Merchant Associations in Pre-Industrial Europe’, 2-3.

veelal een hechte relatie met de stad waarbinnen ze actief waren zoals bijvoorbeeld in Saint-Omer.²³

In de elfde en twaalfde eeuw streefden heel wat steden naar het verwerven van allerlei vrijheden en privileges en vormden hun inwoners communes, verenigingen van bewoners van de stad die een eed aan de stad zwoeren [de zogenaamde communale beweging].²⁴ Net zoals stedelijke gemeenschappen poogden gilden formele rechten te verkrijgen om erkend te worden als een gesprekspartner. Indien ze daarin slaagden, hadden koopmansgilden in hun eigen stad een belangrijke politieke functie. De stedelijke overheden konden tevens de rol van koopmansgilde op zich nemen zoals in Venetië. De stedelijke overheid kon allerlei koopmansorganisaties inrichten, zoals de Mercanzia in Florence die andere gilden controleerde en de handel trachtte te bevorderen, of kon bestaande organisaties bevestigen, zoals het Consulado da Mar [een typisch Spaanse zeerechtbank].²⁵

Naast de meer lokale koopmansgilden waren langeafstandshandelaars per definitie actief in andere steden in andere regio's. Deze handelaars in vreemde steden vormden naties of kolonies met hun landgenoten. Het begrip landgenoot is hier overigens relatief: het kon gaan om handelaars uit dezelfde stad of hetzelfde gebied. Dit type handelskolonies verspreidde zich in de twaalfde eeuw snel over het Middellandse Zeegebied en tegen de dertiende eeuw vond men dit type in West-Europese steden en jaarmarkten zoals die van Champagne. Om meer slagkracht te hebben, sloten sommige van deze groepen kooplieden zich aaneen om grotere koepelorganisaties te vormen, zoals bijvoorbeeld de Italiaanse *Universitas mercatorum* op de Champagnejaarmarkten, de verschillende Hanzen van handelaars uit Vlaamse steden en het schoolvoorbeeld, de Duitse Hanze.²⁶

²³ A. Derville, 'Ghildes, carités, confréries dans le Saint-Omer médiéval', *Bulletin trimestriel de la Société académique des antiquaires de la Morinie* 19 (1959) 193-211; C. Wyffels, 'Hanse: Grand marchands et patriciens de Saint-Omer,' *Mémoires de la Société de la Morinie* 38.1 (1962) 1-75.

²⁴ S. Reynolds, *Kingdoms and communities in Western Europe, 900-1300* (Oxford 2002); Van Zanden, *The long road to the Industrial Revolution*, 50-52; A. E. Verhulst, *The rise of cities in North-West Europe* (Cambridge 1999).

²⁵ Smith, *The Spanish guild merchant*; Woodward, 'Merchant Guilds in the Spanish World'.

²⁶ P. Dollinger, *The German Hansa* (Londen 1970); P. R. Milgrom, D. C. North en B. R. Weingast, 'The role of institutions in the revival of trade: The law merchant,

Uit deze inter-stedelijke handelsliga's konden ook politieke allianties ontstaan. De structuur van deze verenigingen van kooplieden in het buitenland sloot nauw aan bij die van lokale koopmansgilden. Deze kolonies hadden vaak een sterke band met de stad of regio van oorsprong: de relatie tussen kolonie en thuisfront kon verschillende vormen van hiërarchie aannemen. In andere gevallen konden deze kolonies in het buitenland leiden tot het ontstaan van koopmansorganisaties in de thuisstad, zoals gebeurde met de veertiende en vijftiende-eeuwse handelaars uit het Spaanse Burgos, die thuis een consulado vormden dat een handelsmonopolie verkreeg van de Spaanse koning.²⁷

Sheilagh Ogilvie betoogt dat de meeste koopmansgilden lokaal waren, privileges ontvingen van lokale overheden en voornamelijk actief waren in de lokale handel en industrie. Slechts een kleine minderheid van de koopmansgilden waren verenigingen van langeafstandshandelaars die bescherming en handelsprivileges kregen van de overheden in wiens territorium ze handel dreven. De lokale koopmansgilden waren in de meeste gevallen ook ouder dan de kolonies in het buitenland.²⁸

Funcities van koopmansgilden

In de literatuur over koopmansgilden draait het debat grotendeels over de verschillende funcities van deze organisaties, het relatieve gewicht van elke

private judges and the Champagne fairs', *Economics & Politics* 2.1 (1990) 1-23; C. Wyffels, 'De Vlaamse Hanze van Londen op het einde van de xiiiie eeuw', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis: driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen* 97 (1960) 5-30; C. Wyffels, 'De Vlaamse Hanzen Opnieuw Belicht', *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren* 53.1 (1991) 1-17; H. Laurent, 'Nouvelles Recherches Sur La Hanse Des Xvii Villes', *Le Moyen Âge* 6 (1935) 81-94.

²⁷ Onder meer: W. Phillips Jr., 'Merchants of the Fleece: Castilians in Bruges and the Wool Trade' in: B. Blondé, A. Greve en P. Stabel ed., *International trade in the Low Countries (14th-16th Centuries): Merchants, organisation, infrastructure: Proceedings of the international conference Ghent-Antwerp, 12th-13th January 1997* (Leuven 2000) 75-86; R. Fagel, *De Hispano-Vlaamse wereld: De contacten tussen Spanjaarden en Nederlanders, 1496-1555* (Brussel 1996).

²⁸ Ogilvie gaat daarmee in tegen Greif, Milgrom, Weingast, Volckart en Mangels die menen dat koopmansgilden ontstonden om problemen in verband met handel in het buitenland op te lossen. Dessí en Ogilvie, 'Social capital and collusion', 6-13.

functie en de efficiëntie van de organisaties. Drie clusters van functies zijn te onderscheiden. Ten eerste zouden koopmansgilden ingestaan hebben voor de politieke en economische bescherming van hun leden. Ten tweede konden deze gilden ingezet worden door hun leden om economische transacties met anderen te vergemakkelijken. Tenslotte hadden deze verenigingen een belangrijke sociabiliteitsfunctie voor hun leden.

Bescherming

Een eerste functie die aan koopmansgilden wordt toegeschreven is bescherming van kooplieden en hun goederen. Naast het gevaar van rovers botsten handelaars op stedelijke overheden, feodale heren en vorsten die in de kooplieden potentiële surplusextractie zagen. Deze overheden konden hun geweldsmonopolie misbruiken en de handelaars bedreigen om zo een hoger niveau van surplus uit de handel te verkrijgen via simpele diefstal, confiscatie, tollens of belastingen. Anderzijds konden overheden bepaalde groepen handelaars bevoordelen door hen allerlei nuttige privileges te verlenen, wat de concurrentiepositie van deze groep versterkte. Kooplieden stonden als groep sterker in hun onderhandelingen met vorsten en overheden over een veilige doortocht en immuniteit voor arbitraire confiscaties, zoals het *droit d'aubain*²⁹ en het *droit de salvage*³⁰. Koopmansgilden probeerden ook om het niveau van tollens en belastingen te verlagen of zelfs een vrijstelling hiervan te regelen in samenspraak met de lokale vorst. Koopmansgilden in het buitenland werden daarbij vaak gesteund door hun eigen overheid in hun onderhandelingen met vreemde overheden.³¹

Indien deze afspraken tussen lokale overheid en koopmansgilde niet gerespecteerd werden door de lokale overheden of indien de gilde gunstigere voorwaarden wenste af te dwingen, kon de gilde besluiten tot een embargo of boycot. Dus handelen als een roofdier en arbitrair goederen in beslag nemen of de tollens verhogen was niet in het belang van de overheden: dat leverde slechts eenmalig winst op, terwijl de permanente aanwezigheid van handelaars op termijn een veel hogere waarde had. Dit soort gedrag kwam bijgevolg alleen voor in tijden van crisis en conflict en

²⁹ Recht van heerser om goederen van overleden vreemdeling in beslag te nemen.

³⁰ Recht op alle goederen van een beschadigd schip die aanspoelen op de kust van een territorium.

³¹ Dessí en Ogilvie, 'Social Capital and Collusion', 10-12.

verliep zelfs dan volgens bepaalde regels. Om die commerciële boycot mogelijk en geloofwaardig te maken, was interne orde binnen de koopmansgilde nodig. De gilde moest immers voorkomen dat een lid toch tegen het embargo in verder zou handelen in het vreemde territorium, want dat zou de effectiviteit van het embargo aantasten.

Verenigingen van kooplieden in steden concurreerden met elkaar om, naast garanties voor hun bescherming, potentieel lucratieve privileges en rechten los te krijgen van overheden. Dit ging soms met geweld gepaard, zoals tussen de verschillende Italiaanse groepen handelaars in Byzantium.³² Monopolies waren in het verhandelen van bepaalde producten op bepaalde markten een bijzonder gegeerd privilege.³³ Wanneer koopmansgilden dit soort privileges konden bemachtigen, gaf hen dat een comparatief voordeel tegenover anderen. Dit leverde echter wel *free-rider* problemen op. Free-riders zijn personen die zich voordeden als leden van de gilde, maar dat in feite niet waren, maar wel profiteerden van de gildeprivileges.³⁴ Daarom moesten deze privileges afgedwongen worden en free-riders bestraft kunnen worden, wat vaak in samenspraak diende te gebeuren met overheden. Overheden verleenden privileges aan bepaalde koopmansgilden, omdat zij de handel bevorderden wat machthebbers meer inkomsten uit belastingen opleverde. Daarnaast werden privileges ook verleend, omdat gilden bereid waren om te betalen voor deze privileges in de vorm van gunstige leningen of betalingen, waarmee vorsten en overheden onder andere conflicten met concurrerende staten konden bekostigen. Om het hiervoor vereiste kapitaal te verzamelen, dienden leden van de gilde allerlei vormen van lidgeld te betalen. Wel is het zo dat het meestal niet de gilden zelf waren die financiële steun leverden aan vorsten of overheden, maar vooral individuele handelaars die grote sommen geld ter beschikking stelden van staten voor hun eigen gewin, buiten hun respectievelijke koopmansgilde of –kolonie

³² J. H. Pryor, 'The Maritime Republics' in: D. Abulafia ed., *The new Cambridge medieval history* (Cambridge 2000) 419-446. Koopmansgilden in hun competitie om privileges veroorzaakten dus geweld terwijl auteurs als Greif en Volckart menen dat koopmansgilden ontstaan waren om precies voor bescherming, vrede en veiligheid te zorgen. Dessì en Ogilvie, 'Social Capital and Collusion', 2.2.

³³ Gelderblom en Grafe, 'The rise, persistence and decline of merchant guilds', 482-483, 499-504, 510.

³⁴ Kohn, 'Merchant associations in pre-Industrial Europe', 9-19.

om.³⁵ Koopmansgilden lobbyden niet alleen om privileges te verkrijgen, ze deden dit ook om infrastructuur voor de handel te verkrijgen.³⁶ Gelderblom en Grafe toonden het verband tussen de aanwezigheid van koopmansverenigingen en het ontstaan van allerlei vormen van marktinfrastructuur waarvoor deze verenigingen lobbyden.³⁷

Transacties tussen kooplieden vergemakkelijken

Koopmansgilden vergemakkelijkten transacties tussen handelaars die elkaar niet altijd goed kenden en waar sprake was van vertrouwensproblemen. In de literatuur wordt dit omschreven als *contract enforcement*.³⁸ Koopmansgilden traden in twee gedaanten op bij transacties: ze konden afspraken rond transacties afdwingen en ze konden garant staan voor transacties van hun leden met buitenstaanders.

Koopmansgilden konden transacties afdwingen door straffen op te leggen aan leden die zich niet aan de afspraken hielden, bijvoorbeeld door hen uit de gilde te zetten, waardoor deze riskeerden de kostbare solidariteit van hun medeleden te verliezen. Dit werkte zelfs met buitenstaanders: een niet-lid die een lid van gilde bedrogen had, zou niet snel het vertrouwen genieten van een ander lid van die koopmansgilde. Toch hadden gilden meer vat op hun eigen leden dan op andere kooplieden. Tot dit doel hadden koopmansgilden interne wetten en rechtbanken die ingezet konden worden in geval van dispuut. Naast de rechtbank van hun gilde, hadden kooplieden ook toegang tot andere rechtsinstellingen, van onder andere de stad en de lokale vorst. Het overtreden van afspraken bij commerciële transacties was echter niet altijd even goed observeerbaar voor een rechtbank [men heeft het dan over *incomplete contracts*]. Naast deze formeel-juridische manieren om transacties vlotter te laten verlopen, genereerden gilden ook informele

³⁵ P. Stabel en B. Lambert, 'Squaring the circle: Merchant guilds in Bruges', niet gepubliceerde *working paper*.

³⁶ Goede wegen, bevaarbare rivieren en kanalen, havens, veilig zeetransport, vloten en konvooien, markten, verkoopshallen, winkels, postdiensten, onderwijs etc.

³⁷ Gelderblom en Grafe, 'The rise, persistence and decline of merchant guilds', 506, 510.

³⁸ S. Ogilvie, 'The Use and Abuse of Trust: Social Capital and Its Deployment by Early Modern Guilds', *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 1 (2005) 15-52; T. W. Guinnane, 'Trust: A Concept Too Many', *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte*, 1 (2005) 77-92.

commerciële omgangsvormen. Koopmansgilden en de netwerken tussen hun leden genereerden een wijd kader aan sociale normen en een reputatiesysteem. Binnen de gilde informeerden leden zich over prijzen, markten en het gedrag van hun collega's en agenten om te verifiëren of deze zich aan de afspraken hielden.

Langeafstandshandel veronderstelt echter per definitie dat men transacties diende af te sluiten met personen die niet tot de eigen groep of gilde behoorden. In transacties met outsiders bood de koopmansgilde bepaalde garanties. Zo waren leden van koopmansgilden op de Champagnejaarmarkten gezamenlijk aansprakelijk voor schulden van hun medeleden. De goederen van alle leden vormden dus een onderpand voor de transacties van individuele leden. Meer voorkomend was *repesaille*. Ontevreden handelaars konden, indien zij niet tevreden waren met de transactie met een lid van een bepaalde gilde of indien een schuld niet voldaan was, goederen van leden van de koopmansgilde waartoe de in gebreke gebleven koopman behoorde in beslag nemen. Uiteraard was dit aan regels onderworpen: meestal was een toestemming van specifieke autoriteiten vereist. De handelaar van wie goederen geconfisqueerd werden, moest zich dan wenden tot zijn gildegeneoot ter compensatie.³⁹ Een laatste garantie was de collectieve reputatie van de gilde: gildeleden hadden alle belang bij de goede reputatie van hun gilde, leden die zich niet aan regels, kwaliteitsnormen en afspraken hielden, moesten daarom streng bestraft worden.

Dit systeem van garanties kwam echter onder druk te staan in de dertiende eeuw met de groeiende schaal van de internationale handel.⁴⁰ Doordat steeds meer spelers actief waren in de handel, was hun affiliatie tot een bepaalde gilde moeilijk te controleren. Heel wat handelaars en gilden genoten bovendien een privilege dat hen immuniteit voor *repesailles* verleende. De grotere handelaars waren in dit systeem verantwoordelijk voor hun kleinschaligere gildecollaga's, terwijl zij het zelf omwille van hun kapitaalcracht en goede reputatie, zonder deze garanties konden stellen. In de dertiende eeuw werd dan ook naarstig geëxperimenteerd met andere vormen van garanties zoals interstedelijke samenwerkingen, onderhandelings, embargo's en vooral neutrale rechtbanken. Greif

³⁹ L. Boerner en A. Ritschl, 'Individual Enforcement of Collective Liability in Premodern Europe', *Journal of institutional and theoretical economics* 158 (2002) 205-213.

⁴⁰ R. S. Lopez, *The Commercial Revolution of the Middle Ages, 950-1350* (Englewood Cliffs 1971).

omschrijft deze verschuiving als een transitie van een ‘community responsibility system’ naar een ‘individual responsibility system’.⁴¹ Er werd al getoond dat staten zich niet konden permitteren om als roofterdier te handelen en dat ze er alle belang bij hadden om zo tegemoetkomend mogelijk te zijn tegenover de handelsgemeenschap. Tot dat doel organiseerden staten allerlei commissies en rechtbanken waarbij arbitrage en regelingen in der minne essentieel waren en waarbij men de handelaars de kans liet om volgens hun eigen regels te werken. Daarnaast waren allerlei intermediairs aanwezig op grote en ontwikkelde markten die de vertrouwens kloof tussen twee onbekende handelaars konden overbruggen, zoals makelaars, herbergiers, bankiers en commissieagenten.⁴² De ontwikkeling en schaalvergroting van markten ging hand in hand met de ontwikkeling van dit soort intermediairs en instituties die handel vergemakkelijkten.⁴³

Aan het lidmaatschap van een koopmansgilde waren meestal kosten verbonden. Handelaars betaalden allerlei lidgelden aan hun gilde, taksen op hun handelsvolume en dienden bijdragen te leveren voor leningen en schenkingen om de goodwill van vorsten en lokale overheden los te peuten.⁴⁴ Aan het lidmaatschap waren ook opportuniteitskosten verbonden. Leden moesten soms bestuursfuncties uitoefenen en namen deel aan de sociale activiteiten van hun gilde wat tijd in beslag nam. Daarnaast konden ze getroffen worden door geweld en embargo’s tegen hun vereniging of tegen individuele leden waarmee zij dan solidair moesten

⁴¹ In het ‘community responsibility system’ waren leden van een zelfde gilde verantwoordelijk en aansprakelijk voor hun collega’s. In het ‘individual responsibility system’ is elke handelaar alleen voor zichzelf (en voor zijn partners) verantwoordelijk en aansprakelijk en maakt individueel gebruik van markten en allerlei diensten zoals het gerecht. A. Greif, ‘Impersonal exchange and the origin of markets: From the community responsibility system to individual legal responsibility in pre-modern Europe’ in: M. Aoki en Y. Hayami ed., *Communities and markets in economic development* (Oxford 2001) 3-41.

⁴² Kohn, ‘Merchant associations in pre-industrial Europe’, 20-38; K. L. Reyerson, *The art of the deal: Intermediaries of trade in medieval Montpellier*, vol. 37, *The Medieval Mediterranean: Peoples, economies and cultures, 400-1500* (Leiden 2002).

⁴³ Gelderblom en Grafe, ‘The rise, persistence and decline of merchant guilds’, 510; O. Gelderblom, ‘The governance of early modern trade: The case of Hans Thijs, 1556-1611’, *Enterprise & Society* 4.4 (2003) 606-639.

⁴⁴ Dessí en Ogilvie, ‘Social capital and collusion’, 38-41, 53-55.

zijn. Hoe groter de controle van de gilde over haar leden, hoe meer belang men er ook bij had om enige invloed op het bestuur ervan uit te oefenen, waarvoor men tijd diende te investeren in netwerken en intriges.⁴⁵ Het is echter bijzonder moeilijk om na te gaan in welke mate of en hoe deze kosten opwogen tegenover de geboden voordelen voor individuele leden.

Sociale en culturele dimensies van koopliedenverenigingen

Over het gewicht van een laatste functie van koopmansgilden zijn historici en economen het veelal oneens. Het gaat dan om de koopmansgilde als sociale en culturele gemeenschap. Vooral in het geval van handelskolonies in een vreemde omgeving is cohesie tussen handelaars met een zelfde origine te verwachten. Zowel in de eigen stad als in het buitenland bood de gilde een [complementair] alternatief voor de familie of de clan.⁴⁶ Koopmansgilden en -kolonies hadden vaak een eigen kapel, organiseerden allerlei liefdadigheden en de leden namen deel aan feesten en processies en woonden begrafenissen van mede lidgenoten bij.

Meir Kohn geeft aan dat de sociale en economische dimensies van koopmansgilden hand in hand gingen. De sociale en culturele activiteiten van de gilden hadden immers een economische functie: de bijeenkomsten van de leden waren een mooie gelegenheid om nieuws en informatie te bekomen en versterkten de sociale banden en normen binnen de groep. De solidariteit die de gilde aan haar leden verleende, was bijzonder nuttig in een onzekere economie. Precies die solidariteit motiveerde handelaars om zich aan afspraken te houden, teneinde niet uit de gilde verbannen te worden en die solidariteit te verliezen.⁴⁷ Omwille van die sterke sociale cohesie zou men verwachten dat leden van een gilde vooral contacten hadden met medelidgenoten en veel minder met outsiders [de lokale samenleving waarin ze verbleven]. Sociale integratie en de banden van vreemde kooplieden met de lokale samenleving in bijvoorbeeld het laatmiddeleeuwse Brugge waren echter vooral afhankelijk van de organisatie van de handel van deze kooplieden en de structuur van hun handelaarnaties of -kolonies. Zo bleven de Venetianen, die sterk steunden op een door hun eigen staat

⁴⁵ Kohn, 'Merchant associations in pre-industrial Europe', 43-45.

⁴⁶ S. Reynolds, *Kingdoms and communities*, hoofdstuk 3; K. A. Lynch, *Individuals, families and communities in Europe, 1200-1800: The urban foundations of Western society* (Cambridge 2003).

⁴⁷ Kohn, 'Merchant associations in pre-industrial Europe', 42-43.

georganiseerde handel en bijzonder nauwe sociale banden hadden met elkaar, relatief geïsoleerd in Brugge, terwijl de meer individualistische Genuezen zich wel integreerden in de Zwinstad.⁴⁸

Functieverschuiving?

Men gaat ervan uit dat koopmansgilden minder belangrijk werden vanaf de vijftiende en zestiende eeuw. De steeds sterker wordende staten konden bescherming en neutrale manieren voor conflictbeslechting leveren. Eerst ging deze staatsvorming nog wel gepaard met oorlog tussen concurrerende staten en bleven kooplieden onderling samenwerken om zich tegen het geweld te beschermen.⁴⁹ Het territoriale rechtssysteem was aanvankelijk ook nog niet helemaal aangepast aan de complexiteit van handelsvormen en contracten en dus werd aan bepaalde gilden nog een [deels] autonome commerciële jurisdictie verleend. In de zeventiende en achttiende eeuw menen Gelderblom en Grafe de transitie te observeren van formele gilden naar informele commerciële netwerken van families en vrienden. Dit gebeurde vooral daar waar [veelal stedelijke] overheden de rechten van alle handelaars [en dus niet langer alleen die van bepaalde geprivilegieerde groepen] lieten gelden en waar het rechtssysteem zo ontwikkeld werd dat allerlei verschillende types transacties en contracten juridisch bekrachtigd konden worden. Dit proces vond eerst plaats in de grote Europese handelssteden omwille van economische schaalvoordelen. De koopmansgilden die zich intussen gevormd hadden, verloren bijgevolg hun economische functie in handelscentra met een hoog handelsvolume en sterke overheden, maar ze bleven hun sociale en culturele functies behouden.⁵⁰

Impliciet wordt verondersteld dat koopmansgilden ontstaan omwille van hun economische functies en dat hun sociale en culturele functies daarvan een bijproduct zijn. Deze economische functies die eerst corporatief georganiseerd werden in een landschap met zwakke en

⁴⁸ P. Stabel, 'De gewenste vreemdeling: Italiaanse kooplieden en stedelijke maatschappij in het laat-middeleeuwse Brugge', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis* 4 (2001) 189-221.

⁴⁹ Epstein, *Freedom and growth*.

⁵⁰ Gelderblom en Grafe, 'The rise, persistence and decline of merchant guilds', 484-486.

opportunistische staten, werden vervolgens overgenomen door marktmechanismen en de staat, waarna de sociale en culturele functies overbleven. De in de inleiding aangehaalde continuïteit van koopmansgilden in de Kamers van Koophandel toont echter dat zelfs in sterke staten met een ontwikkelde economie er ruimte blijft bestaan voor ondernemersorganisaties.

Men mag de enorme diversiteit aan organisaties van kooplieden en hun multifunctionaliteit, waarbij sociale en culturele functies even belangrijk waren als en nauw verbonden waren met de economische functies die in de literatuur zo centraal staan, niet over het hoofd zien. Het is nodig om de Europese vergelijking van dit soort organisaties te maken, maar er moet steeds teruggerekoppeld worden naar de uniciteit en lokale context van elk geval, want deze zijn in grote mate determinerend voor de structuur van de organisatie. Bovendien betekende de Gilde niet voor elke koopman hetzelfde en ieder maakte er op zijn manier gebruik van, naast allerlei andere instituties die beschikbaar waren.⁵¹ Net deze uniciteit, diversiteit en de hieruit resulterende complexiteit bemoeilijken een pan-Europees onderzoek naar koopmansgilden. Hoewel we heel wat weten over sommige gilden, blijven er heel wat andere uit het zicht, onder andere omwille van de enorme, vaak nog onvoldoende ontgonnen archivalische rijkdom. Een ingewikkelde puzzel dus, waarbij de koopmansgilde slechts één van de puzzelstukken is. Maar wel een relevant vraagstuk gezien de rol die handel speelde bij het Europese urbanisatieproces en de Europese economische ontwikkeling.

⁵¹ D. J. Harreld, 'The individual merchant and the trading nation in sixteenth-century Antwerp' in: Ch. H. Parker en J. H. Bentley ed., *Between the middle ages and modernity: Individual and Community in the early modern world* (Lanham 2007) 271-284.